

ԱՔՈՒ ՅՈՒՍՈՒՖ

ՀԱՐԿԵՐԻ ՄԱՏՏԱՆ
(ՔԻՏԱՔ ԱԼ-ԽԱՐԱՋ)

ԳԼՈՒԽ ԵԿԱՄՈՒՏԻ (ԱՎԱՐ)
ՈՒ ՀՈՂԱՀԱՐԿԻ (ԽԱՐԱՋ) ՄԱՍԻՆ

ԼՂ 13-15

Հարցրել են Բիլալն ու իր բարեկամները Օմար իրն ալ-Խաթթար¹ [սալիֆայից], թե արդյոք պետք չէ՞ բաժանել այն, ինչ Ալլահը որպես եկամուտ (ավար)* տվել է մահմեդականներին Իրաքում և Ասորիքում (Շամ) և մեր հողը չպե՞տք է բաժանել [որպես սեփականություն] նվաճողների միջև, ինչպես բաժանվում է զորքի ռազմավարը: Օմարն այդ բանը մերժեց և ասաց՝ Ալլահը ձեզանից հետո [սերունդներին] էլ է մասնակից դարձրել այդ եկամուտին, ու եթե հողը բաժանեմ, ձեզանից հետո եկողներին ոչինչ չի մնա, իսկ եթե հողերը մնան ինչպես որ կան, նույնիսկ [հեռավոր] Աանաայի² հովիվը իր բաժինը կունենա այդ եկամուտից առանց դրա համար կարմրելու:

Ինձ պատմել են մեր չելյսերից (ծերունիներից) ոմանք լսելով Եղիզ իբն Աբու Հաբիբից, թե Օմարը գրել է Սաադ [իբն Աբու Վակկասին], երբ նվաճել էր Իրաքը, ասելով՝ ստացել եմ քո նամակը, որի մեջ հարցնում ես իմ կարծիքն այն մասին, թե մարդիկ (զորականները) խնդրել են քեզ, որ հողը բաժանես նրանց միջև որպես ռազմավար, քանի որ Ալլահն այն տվել է իբրև եկամուտ: Երբ ստանաս նամակս, թե ինչքան անասուն (մալ) ու հարստություն է հավաքվել ճամբարում և բաժանիր կովի մասնակիցների միջև: Սակայն հողերն ու գետերը (ջրերը) թող մշակողների ձեռքում, որպեսզի մահմեդականները ղրանցից հասույթ ստանան: Եթե դու [հողերը] բաժանես կովի մասնակիցներին, ապա հետագա սերնդին ոչինչ չի մնա:

Ինձ պատմել են Մադինա³ քաղաքի մեկից ավելի գիտուններ. թե երբ Սաադ իբն Աբու Վակկասի ղեկավարած Իրաքի զորքից խնդկայացուցիչներ] եկան Օմար իրն ալ-Խաթթարի մոտ, վերջինս խորհրդակցեց Մուհամմադի⁴ մտերիմների հետ զիվաններ կաղմակերպելու ու հողը բաժանելու հարցերի շուրջը, քանզի Ալլահը որպես եկամուտ մահմեդականներին տվել էր Իրաքն ու Ասորիքը: Մարդիկ

* Նոսքը Ֆայի մասին է:

այդ սասին խոսեցին ու կամեցան, որ իրենց իրավունքը, այսինքն նվաճված Հողերը բաժանվեն ու տրվեն [իբրև սեփականություն]: Սակայն Օմարն ասաց՝ իսկ ինչ կլինի մահանդականների եկող [սնունդների] վիճակը, չէ որ նրանք կտեսնեն, որ Հողն իր գեղջուկներով (ույուջ) բաժանվել է, դարձել սերնդե սերունդ ժառանգական սեփականություն: Սա սխալ կարծիք է: Հարցրեց Արդ ալ-Ռահման իրն Աուֆր՝ իսկ ո՞րն է ճիշտ կարծիքը՝ չէ որ Ալլահը որպես եկամուտ տվել է նրանց (նվաճողներին) այդ Հողն իր գեղջուկներով: Պատասխանել է Օմարը՝ այնպես չէ ինչպես ասում ես, Համաձայն չեմ, Ալլահը վկա, որ ինձանից Հետո Հաղիվ թե նվաճվեն այնպիսի երկրներ, որ մեծ Հարստություն ունեն, նույնիսկ գուցե նվաճվեն երկրներ, որոնք մահմեդականներն Վրա բեր. կլինեն: Եթե բաժանեմ Ասորիքի ու Իրաքի Հույկը իրենց գեղջուկներով, ապա ինչպես կարելի կլինի ապահովել սահմանային ամրությունների (սուղուր)⁵ ծախսերը և ոչինչ չի մնա Հաջորդ սերնդին, այրիներին այս երկրում, ինչպես նաև Ասորիքում և Իրաքում:

Իսկ նրանք (ղորականները) մեղադրեցին Օմարին ասելով, թե ղրկում ես մեզ այն եկամուտից, որն Ալլահը հնարավորություն է տվել նվաճել մեր սրերով և դա այնպիսի մարդկանց օգտին է, որոնք ոչ մասնակցել են կռիվներին, ոչ տեսել և նրանց որդիներն ու թոռները նույնպես չեն մասնակցել:

Ասաց (Օմարը)՝ լսեցիք այս մարդկանց խոսքը, թե անիրավություն եմ արել, իսկ ինձ Ալլահը թող թույլ չտա որ անիրավություն գործեմ: Ես դժբախտ կլինեմ, եթե անիրավությամբ մեկի ունեցվածքը մյուսին տամ: Սակայն ես ղտնում եմ, որ այլևս ոչինչ չի մնում նվաճելու խոսքով⁶ (Քիսրա) Հողերը գրավելուց Հետո: Ալլահը մեզ ավար է տվել նրա ունեցվածքը, Հողերը և գեղջուկները: Ավար ընկած ունեցվածքը ես բաժանեցի մարդկանց (ռազմիկներին)՝ ինձ վերցնելով մեկ Հինգերորդը: Բայց Հողերը իրենց գեղջուկներով որոշեցի թողնել, նրանց վրա Հողահարկ (խարաջ) նշանակելով, իսկ նրանց վզին՝ գլխահարկ (ջիդիա), որը պարտավոր են վճարել: Այսպիսով, այդ Հողերը կդառնան եկամուտի աղբյուր մահմեդականների թե՛ ռազմիկների, թե՛ որդիների ու նրանցից Հետո եկողների Համար: Չե՞ք տեսնում, որ սահմանային ամրությունները կարիք ունեն ռազմիկների, որպեսզի այնտեղ Հաստատվեն: Չե՞ք մտածում, որ այս խոշոր քաղաքները (երկրները), ինչպես Ասորիքը, Վերին Միջագետքը (Ջադիրա), Քուֆան, Բասրան ու Եգիպտոսը կարիք ունեն, որ այնտեղ գործ կուտակվի և ապահովվի ռոճիկներով: Որտեղի՞ց կարելի կլինի այդ բոլորը Հասցնել, եթե Հողերն ու գեղջուկները բաժանվեն: Ամենքը միարբան ասացին՝ ճիշտ է քո կարծիքը:

**ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԵՐԿՐԻ ԺՈՂՈՎՐԴԻ (ԱՀԼ ԱԼ-ՀԱՐԲ) ԵՎ
ԱՆԱՊԱՏԻ ԲՆԱԿԻԶՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ, ՈՐՈՆ-Ք ՍԱՀՄԵԴ-ԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՆ ԸՆԴՈՒՆՈՒՄ ՊԱՀՊԱՆԵԼՈՒ ՀՈՂԵՐԸ ԵՎ ՈՒՆԵՑՎԱԾՔԸ**

էջ 35-36

Հարցրել ևս ով իշխանդ Հավատացելոց⁷, պատերազմի երկրի մարդկանց մասին, որոնք ընդունել են մահմեդականությունը իրենց անձերը, հողերը պահպանելու պայմանով և թե ինչ է օրենքն այդ մասին:

Նրանց կյանքը երաշխավորված է, իսկ այն ինչ ունեցել են նախքան մահմեդականանալը, ինչպես ունեցվածքը, ապա իրենցն է, նույնպես և հողերն իրենց [սեփականությունն]* ևն և դա տասանորդ⁸ վճարող հող է:

Նույնը և անապատի բնակիչների (բեդեի) մասին, որոնք մահմեդականությունն ընդունելով պահպանում են իրենց ջրերը, երկիրը, որը մնում է որպես նրանց [սեփականությունը]: Նրանց հողը նույնպես տասանորդային հող է (արդ ուշը), որից նրանց չի կարելի հեռացնել և նրանք կարող են այն ժառանգել և պայմանագրով վաճառել: Այսպես է նաև ամեն մի երկիր, որի ժողովուրդը մահմեդականացել է և իր ամեն ունեցածը [սեփականություն] է:

Իսկ ամեն մի հեթանոս (չիրք)⁹ ժողովուրդ, որի հետ իմամը (խալիֆան) Հաշտության պայմանագիր է կնքել առ այն, որ ընդունելով նրա իշխանությունը և բաժանումները վճարի հողահարկ (խարաջ), ապա դրանք [այդ ժողովրդին պատկանող մարդիկ] ղիմներ (հովանավորյալներ) են¹⁰, (ահլ զիմմա), իսկ նրանց հողը հողահարկային (արդ խարաջ) է, նրանցից [հարկ] կվերցվի այնքան, ինչքան որ Հաշտության պայմանագրում նշված է, սակայն դա պետք է կատարվի բարեխղճորեն, առանց ծանրաբեռնելու ավելի քան որոշված է:

Ամեն մի հող, որ իմամը բռնի ուժով գրավել է, կարող է բաժանել նվաճող ռազմիկների միջև: Դա կանի ըստ իր ցանկության և նա իրավասու է: Այդ հողը կկոչվի աասանորդային հող (արդ ուշը): Սակայն եթե չկամեցավ բաժանել այդ հողը և հարմար գտավ այն թողնել [ոչ մահմեդական] տեղական ժողովրդի ձեռքում, ինչպես արեց Օմար իբն ալ-Պաթթաբը Սափադում¹¹, ապա նա իրավունք ունի այդպես վարվելու: Դա կլինի հողահարկային հող և դրանից հետո չպետք է հետ վերցնի նրանցից: Դա նրանց սեփականությունն (մուլք)¹² է, որը նրանք կժառանգեն և կամ պայմանագրով կվաճառեն: Նրանց վրա հողահարկ է դրվում, և ավելին, որը նրանց ուժից վեր է, չպետք է պահանջվի:

* Համաձայն իսլամական օրենքի հողը պատկանում է Ալլահին, իսկ մարդկանց այն տրվում է օգտագործելու համար:

**ՏԱՍԱՆՈՐԴԱՑԻՆ ՀՈՂԻ (ԱՐԴ ԱԼ-ՈՒՇՐ) ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՀՈՂԱՀԱՐԿԱՑԻՆ ՀՈՂԻՑ (ԱՐԴ ԱԼ-ԽԱՐԱՋ)**

ԼՂ 39

Իսկ ինչ վերաբերում է քո այն հարցին, ով իշխանդ հավատացելոց, ի՞նչ ինչպիսին է սահմանը (տարբերությունը) տասանորդային հողի ու հողահարկային հողի միջև, ապա պետք է ասեմ, որ ամեն մի հող, որի ժողովուրդը նրա վրա մահմեղականացել է, լինի արարների հող, թե օտարների (ոչ արարներ - աջամ), դա նրանցն է և տասանորդային հող է, ինչպես Մադինան, երբ մահմեղականությունն ընդունեց այդ նպատակով, և եմենը, ինչպես նաև ամեն մեկը, որից չի կարելի ղլխահարկ պահանջել և միայն պետք է ընդունի մահմեղականությունը կամ կոիվը, ինչպես արար կոապաշտներն են:

Ամեն մի օտարի (ոչ արարի) հող, որը նվաճել է իմամը և թողել անղական (ոչ մահմեղական) բնակիչների ձեռքում, հողահարկային հող է: Եթե այն բաժանի նվաճող ռազմիկներին, ապա կդառնա տասանորդային հող: Չէ որ այն հողերը, որ Օմար իրն ալ-Նաթթարը նվաճել է օտարներից (ոչ արաբներից) և թողել է նրանց ձեռքում, հողահարկային են: Ընդհանրապես օտարների ամեն մի հող, որի [ոչ մահմեղական] ժողովուրդը պայմանադիր ունի և դարձել է դիմմի, հողահարկային է:

**ՏԱՂԼԻԲ ՑԵՂԻ ՔՐԻՍՏՈՆՑԱՆԵՐԻ ԵՎ ԱՅԼ ԶԻՄՄԻՆԵՐԻ
(ՀՈՎԱՆԱՎՈՐՑԱՆԵՐԻ)¹³ ԴՐՈՒԹՅԱՆ ՈՒ ՆՐԱՆՑ ՆԿԱՏՄԱՄԲ
ՎԵՐԱԲԵՐՄՈՒՆՔԻ ՄԱՍԻՆ**

ԼՂ 68-69

Ամեն մի տասանորդային [մահմեղականին պատկանող] հող, որը կղնի Տաղլիբ ցեղի քրիստոնյան, դրա տասանորդը կկրկնապատկվի, ճիշտ այնպես, ինչպես կրկնապատկվում է նրանց (Տաղլիբ ցեղի մարդկանց) հարկը այն ունեցվածքի համար, որով առևտուր են անում: Ամեն ինչ, որի համար մահմեղականը մեկ է վճարում, Տաղլիբ ցեղի քրիստոնյան պետք է կրկինը վճարի:

Իսկ եթե մի որևէ դիմմի մարդ, բացի Տաղլիբ ցեղի քրիստոնյաններից, գնի տասանորդային հող, ապա Աբու Հանիֆան¹⁴ գտնում է, որ պետք է այդ ղեպքում հողահարկ պահանջվի և այդ որոշումը չփոխվի: Բանն այն է, որ երբ քրիստոնյան գտնում է՝ մահմեղականից, ապա քանի որ դիմմին զաքատ¹⁵ (թարեգործական հարկ) չի կարող վճարել, իսկ տասանորդը զաքատ է, ուստի այն վերածվում է հողահարկի:

Նման ղեպքում ես նրան կպարտադրեի տասանորդ կրկնակի չա-

փոփ, որը հավասար է հողահարկի խվազագույնին]: Եթե հողը նորից մահանդականի վաճառվի, կամ քրիստոնյան մահանդականանա, հողը նորից տասանորդային պետք է համարվի. ինչպես նախկինում եղել է: Ինձ պատմել են մեր ծերունիներից ոմանք. թե Հասանը և Աթան ասել են, թե այս պարագային տասանորդը պարզապես կրկնապատկված է:

Այս կարծիքն ինձ համար նախընտրելի է քան Արու Հանիֆայինը: Ձեռք, երբ միջոցներն օգտագործվում են մահանդականի կողմից առևտրի համար, նա վճարում է տասանորդի քառորդը տասանորդիչ [պաշտոնյայի] մոտով անցնելիս, ապա երբ այդ միջոցները (մալ) գնում է զիմմին առևտուր անելու համար, տասանորդիչ [պաշտոնյայի] մոտով անցնելիս նրանից պահանջվում է տասանորդի կեսը, այսինքն մահանդականի վճարածի կրկինը, իսկ եթե [միջոցները] կրկին անցնեն մահանդականին, նորից պահանջվում է նրանից միայն տասանորդի քառորդը: Այստեղ հարցը վերաբերում է նույն միջոցներին (մալ), որոնց էությունը փոխվում է ըստ սեփականատիրոջ բնույթի:

Այդպես է նաև տասանորդային հողը: Ձեռք, եթե զիմմին գնի արաբների երկրում (Արաբիայում) մի հող, որը [սարաջային չի եղել [ինչպես Մեքքայում, Մադինայում և այլ նման վայրերում], ապա նման դեպքում ես խարաջ չեմ նշանակի, քանի որ սուրբ երկրում է գտնվում, այլ պետք է կրկնապատիկ սադակա¹⁶ (ողորմություն տասանորդ) գրվի, քանի որ զիմմինները կրկնակի են վճարում այն արժեքների համար, որով առևտուր են անում: Իսկ նրանցից ով մահանդականանա, ապա նրա հողը նորից տասանորդային կդառնա, քանզի արդեն չի կարելի հողահարկ վերցնել:

ԳԼԽԱՀԱՐԿ (ՋԻԶԻԱ) ՎՃԱՐԵԼՈՒ ՊԱՐՏԱՎՈՐ ՄԱՐԴԿԱՆՑ ՄԱՍԻՆ

էջ 69-72

Գլխահարկը պարտագիր է բոլոր զիմմինների համար, լինեն հրեաներ (յահուդ), քրիստոնյաներ (նասարա), զրադաչտականներ (մաջուս), սարիներ¹⁷, ու սամարացիներ¹⁸, որոնք ապրում են Սափագում և այլ վայրերում, ինչպես նաև Հիրայի¹⁹ և այլ քաղաքների բնակիչների համար, բացի Տաղլիբ ցեղի քրիստոնյաներից ու հատկապես Նաջրանի²⁰ [քրիստոնյա] բնակիչներից:

Գլխահարկը պարտադիր է տղամարդկանց, բայց ոչ կանանց և երեխաներին: Հարուստներից (բարեկեցիկ) վերցվում է քառասունուութ դիրհեմ²¹, միջակներից՝ քսանչորս դիրհեմ, իսկ կարիքավոր, ձեռ-

քով աշիատող 'ողագործից' տասներկու դիրհն: Դա գանձվում է նրանցից ասնն տարի: Եթե գրամի փոխարեն բերեն գրաստ, ապարանքներ (իրեր) և այլ բաներ, դրանք կրնդունվեն ըստ արժեքի: Սակայն որպես գլխահարկ չեն ընդունվի մեռելու-տի, խոզ, ոչ էլ գինի: Օսար իրն այ-Նաթթաբը արգելել է նման բաներ վերցնելը որպես գլխահարկ: Նա ասել է՝ վերադարձրեք այդ բաներն իրենց տներին, որ ծախսեն և վերցրեք արժեքը: Սա գլխահարկի ենթակա մարզկանց վերաբերվելու ավելի դիջող ձևը կլինի: Այի իրն Աբու Թալիբը²², ինչքան տեղեկացել ենք, որպես գլխահարկ վերցնում էր ասեղներ, ձյութալար (մոմած թել) և այն հաշվում էր որպես գլխի հարկ (սարաջ ոռուսիհիմ):

Գլխահարկ չի վերցվում աղքատից, որին ողորմություն են տալիս, ոչ էլ կույրից, որը չունի ապրուստի միջոց կամ գործ, ոչ էլ ողորմություն ստացող դիմիից կամ հաշմանդամից: Սակայն եթե հաշմանդամը կամ անկարողն ունեն եկամուտ, ապա նրանցից պետք է գլխահարկ վերցվի, նույնպես և կույրը կամ վանականները, որոնք ապրում են վանքերում (դիարատ), եթե ունեն եկամուտ պետք է գլխահարկ վերցվի, իսկ եթե իրոք չքավոր են և բարեկեցիկ մարդիկ նրանց ողորմություն են տալիս, գլխահարկ չի վերցվի: Նույնը վերաբերում է մենաստանների ճգնավորներին (աչլ ալ-սավամի), որոնք եթե ունեն հարստություն ու եկամուտ և իրենց ունեցածը տալիս են այլոց, որ ծախսեն վանքերի, վանականների ու տնօրինողների համար, ապա նրանցից գլխահարկ պետք է գանձվի՝ այն վերցնելով վանահորից (սահիր ալ-դայր): Իսկ եթե վանահայրը, որի ձեռքում է այս բոլորը գտնվում ուրանա թե դա ճիշտ չէ ու երգվի Աստուծով և այնպիսի երդումով, որով երգվում են նրա կրոնակիցները, թե իր մոտ այդպիսի բան չկա, պետք է թողնել ու ոչինչ չվերցնել:

Մահմեդականից գլխահարկ (ջիդիա ոաս) չի վերցվում: Միայն այն ղեպքում, երբ մարդը մահմեդականացել է տարին լրանալուց հետո, ապա պարտավոր է գլխահարկ վճարել, քանի որ այդ գումարը մահմեդական համայնքին է պատկանում, ուստի նա պետք է վճարի: Իսկ եթե մահմեդականանա տարին վերջանալուց թեկուզ մեկ-երկու օր կամ մեկ-երկու ամիս և առավել կամ նվազ ժամանակով առաջ, ապա նրանից գլխահարկ չի վերցվի, միայն թե մահմեդականացած լինի նախքան տարին լրանալը: Կամ եթե նա պարտական է լինում գլխահարկը, սակայն մեռնում է նախքան վճարելը և կամ մի մասը վճարած լինի, իսկ մյուս մասը մնացած, ապա այն չի վերցվի ոչ նրա ժառանգորդներից, ոչ էլ նրա թողած ժառանգությունից: Նույն ձևով, եթե մեկը մահմեդականանա և գլխահարկի մի մասը պարտք մնացած լինի, ապա այն նրանից չի պահանջվի:

Գլխահարկ չի վերցվում նաև զառամյալ ծերունուց, որն

աշխատելու ի վիճակի չէ և ոչինչ չունի, ինչպես նաև տկարամիտ մարդուց: Զիմմիին պատկանող ուղտերից, կովերից, ոչխարներից դաքատ չի վերցվում: Այս հարցում տղամարդիկ ու կանայք հավասար են:

Պատմել է Սուֆիանը, լսելով Արդալլահ իբն Թաուսից, իսկ նա՝ իր հորից և վերջինս՝ Արդալլահ իբն Արբարից, թե զիմմիները չունեն ոչ մի ունեցվածք բացի այն բանից, որը թողնված է որպես ողորմություն:

Զիմմիի, լինի տղամարդ թե կին, ունեցվածքից դաքատ չի վերցվում, բացի այն բանից, որով առևտուր են անում և այս դեպքում պետք է տասանորդի կեսը վճարեն: Սա վերցվում է այն դեպքում, երբ նրանց ունեցվածքի արժեքը երկու հարյուր դիրհեմի կամ ոսկու քսան մասալի է հասնում և կամ նույն արժեքն ունեցող առևտրի իրեր (ապրանքներ) են ունենում:

Զիմմիներից ոչ ոքի չի կարելի ծեծել գլխահարկն ստանալու համար, և ոչ էլ նրանց կանդնեցնել արևի տակ, կամ այլ ձևով տանջել: Զի կարելի նրանց մարմնական տանջանքների 'ենթարկել, այլ անհրաժեշտ է զթափրտ վերաբերմունք ցուցաբերել: Սակայն կարելի է նրանց բանտարկել, մինչև վճարեն այն ինչ պարտավոր են, և բանտից դուրս չեն գա, մինչև լրիվ չգանձվի գլխահարկը: Կառավարիչը (վալի) չպետք է թողնի ոչ մի քրիստոնյայի, հրեայի, զրադաշտականի, սաբիի և սամարացու, որը չվճարի գլխահարկը, կամ թույլ տա մի մասը չվճարել: Թույլատրելի չէ, որ մեկին թողնեն ու մյուսից ստանան, դա չի կարելի անել, քանզի նրանց կյանքն ու ունեցվածքը պահպանվում են միայն այն պայմանով, որ վճարեն գլխահարկը: Այնպես որ գլխահարկը խստաբանության փողերի դրույթունն ունի:

Ինչ վերաբերում է մեծ քաղաքներին (ամսար), ինչպես Մադինատ ալ-Մալամը (Սադադուլթյան քաղաք, Բաղդադ), Բուֆան, Բասրան և նմանները, ապա իմ կարծիքով իմամը (խալիֆան) պետք է ամեն մի մեծ քաղաքում [վերակացու] նշանակի բարեպաշտ, բարեգործ մարդու, որի աստվածավախությունը և պատվախնդիր լինելուն կարելի է վստահել, տալով նրան օգնականների, որոնք նրա մոտ կհավաքեն տարբեր կրոնների մարդկանց՝ հրեաներին, քրիստոնյաներին, զրադաշտականներին, սաբիներին և սամարացիներին, և նա (վերակացուն) նրանցից կգանձի [գլխահարկը] ըստ դասերի (թարակատ), ինչպես սակ ենք՝ քառասունութ զիրհեմ ունեւորներից, ինչպիսիք են զրամափոխները (սարրաֆ), բամբակ և քաթանե կտորեղենի վաճառականը (բաղդադ), կալվածատերը (սահիբ ալ-դայա), վաճառականը (տաջիր) և բուժող բժիշկը: Ով զբաղվում է արհեստով (սինաա) կամ առևտրով, որով ապրուստ է ձեռք բերում, ապա սմեն մի արհեստով ու առևտրով զբաղվողից, ըստ նրա արհեստի ու առևտրի,

կվերցվի քառասունութ դիրհն ունեորից և քսանչորս դիրհն միջակ՝ հասույթ ունեցողից: Իսկ ում արհեստոր հնարավորություն է տալիս քառասունութ դիրհն՝ վճարելու, նրանից պետք է այդ գումարը վերցվի, իսկ ով ի վիճակի է միայն քսանչորս դիրհն վճարելու, թող այդքան առնվի նրանից: Տասներկու դիրհն է վերցվում ձեռքով աշխատողից՝ ինչպես դերձակը (սայյաթ), ներկարարը (սաբբադ), հնակարկաւո կոշկակարը (իսքաֆ), կոշկակարը (սառազ) և նմանները:

Երբ գլխահարկը հավաքվում է վերակացուների մոտ, նրանք տանում են այն արքունի գանձարան (բայտ ալ-մալ):

Ինչ վերաբերում է Սավադին, ապա հրամայիք քո հարկահան սպառնայաներին, որ իրենց կողմից ուղարկեն այնպիսի մարդկանց, որոնց աստվածավախությունը, հավատարմությունը վստահ են: Սրանք ղեկավարվում են կհրամայեն նրա տիրոջը (սահիբ) հավաքել բոլոր հրեաներին, քրիստոնյաներին, ղրաղաչտականներին, սաբիներին ու սամարացիներին և երբ հավաքվեն ուղարկված [հարկահանները], բոլոր իմ նկարագրած դասավորության նրանցից կվերցնեն [գլխահարկը]: Հրամայիք նրանց, որ պահպանեն այն կարգը, որ ես որոշել եմ նկարագրել եմ, որպեսզի չխախտեն սահմանված չափը և ոչինչ չպահանջեն այն մարդուց, որն ի վիճակի է գլխահարկ վճարելու և վերջապես անհրավորություն չգործեն ու չճնշեն:

Իսկ եթե գյուղապետը նրանց ասի՝ ես ձեզ հետ կհամաձայնեմ նրանց (գլխահարկ վճարողների) մասին և այն կվճարեմ ձեզ, թող համաձայնեն այդ առաջարկին, քանզի նման դեպքում գլխահարկի դումարը կպակասի: Օրինակ դուցև գյուղապետը համաձայնություն կգա [հարկահաններին] հետ հինգ դիրհնի չափով, իսկ գյուղում այնքան հովանավորյալներ (զիմմի) կան, որ եթե բոլորը վճարեն գլխահարկ, գումարը կդառնա հազար դիրհն և ավելի: Այսպես վարվել չի կարելի և աններելի է: Բացի վերոհիշյալ կորուստից, հնարավոր է, որ գյուղապետը այնպես հավաքի գլխահարկը իր շրջանում (կալված) ապրող ղիմմիներից, որ ամեն մեկի բաժինը տասներկու դիրհնից պակաս ստացվի, մինչդեռ այդ թվից պակաս չպետք է լինի: Կամ էլ նրանց մեջ կարող են լինել ունեորներ, որոնք պարտավոր են քառասունութ դիրհն վճարել:

Հավաքած գումարը հարկային վերակացուները (վալի ալ-խարաջ) հողահարկի հետ միասին տանում են արքունի գանձարան (բայտ ալ-մալ), քանզի դա բոլոր մահմեդականների եկամուտն (ֆայ) է:

Սրան ավելացվում է նաև այն, որ վերցվում է ղիմմիների այն միջոցներից (մալ, ապրանք), որ նրանք օգտագործում են առևտրի մեջ և նրանցից ովքեր գալիս են մեզ մոտ Երաշխավորագիր (աման) լսնդրելով, ինչպես նաև այն, որ վերցվում է ղիմմիներից, երբ տասանորդային հողը անցնում է նրանց ձեռքը [դառնալով խարաջային]:

Այս բոլորը գնում է որպես հողահարկ և բաժանվում է ինչպես հողահարկը, սակայն հատկացումը նույնը չէ, ինչ սազակայինն է (ողորմության տուրք) կամ մեկ հինգերորդին (խումս):

Ով իշխան հավատացելոց, պետք է հրամայես [հարկահաններին] մեղմ վերաբերվել քո մարգարեի ու հորեղբորորդու Մուհամմադի դիմմիներին, ուշադրություն դարձնելով, որ անարդարություն չգործեն, չնեղեն, ուժից վեր չծանրաբեռնեն նրանց և ունեցվածքից ոչինչ չվերցվի, եթե պարտական չեն: Ձեռք որ առաքյալի՞ մասին պատմվել է, թե ասել է՝ ով անհրավություն գործի պայմանագիր կնքողին կամ կարողությունից վեր ծանրաբեռնի նրան, ես կբողոքեմ [վերջին դատաստանի օրը]: Օմար իրն ալ-Նաթթարն ասել է մահվան րոպեին՝ իմ մահվանից հետո եկող խալիֆային կտակում եմ առաքյալի դիմմիներին, թող նա պահպանի նրանց հետ կնքված պայմանագիրը, կովի նրանց համար և չծանրաբեռնի կարողությունից վեր:

Հիշամ իրն Ուրուան մեզ պատմել է, լսելով իր հորից, իսկ սա Սաիդ իրն Ջայդից, թե Ասորիքում անցնելիս տեսել է մարդկանց, որոնց կանգնեցրել էին արևի տակ և հարցրել է թե սրանք ինչ են արել, պատասխանել են թե կանգնեցրել են արևի տակ գլխահարկի պատճառով: Իսկ նա չհամաձայնելով դրան գնացել է նրանց պետի (ամիր) մոտ և ասել՝ ես լսել եմ առաքյալին, որ ասել էր՝ ով տանջի մարդկանց, Ալլահը նրան կտանջի:

Մեր ծերունիներից ոմանք մեզ պատմել են լսելով Ուրուայից, որք լսել էր Հիշամ իրն Հաքիմ իրն Հիզամից, թե ինքր տեսել է, որ Իյադ իրն Ղտմմը²⁴ հովանավորյալ մարդկանց (աշլ ալ-դիմմա) կանգնեցրել է արևի տակ գլխահարկի [չվճարման] պատճառով: Ասել է՝ ով Իյադ, ի՞նչ է սա, չէ որ առաքյալը ասել է, ովքեր այս աշխարհում մարդկանց կտանջեն, այն աշխարհում (հանդերձյալում) իրենք կտանջվեն:

Ինձ պատմել է Հիշամ իրն Ուրուան, լսելով իր հորից, թե Օմար իրն ալ-Նաթթար [խալիֆան] վերադառնալով Ասորիք կատարած ճանապարհորդությունից, ճանապարհին տեսել է մարդկանց, որոնց արևի տակ էին կանգնեցրել և գլխին ձեթ քսել: Հարցրել է, թե սրանք ինչ հանցանք են գործել: Պատասխանել են, թե պարտավոր են գլխահարկ, բայց չեն վճարել, ուստի պետք է տանջվեն, մինչև վճարեն: Ասել է Օմարը՝ իսկ ինչ են ասում, ինչպես են արդարանում գլխահարկի համար: Պատասխանում են՝ ասում են, թե միջոցներ չունենք: Ասել է [Օմարը]՝ թողեք դրանց և ուժից վեր մի ծանրաբեռնեք, քանդի լսել եմ առաքյալին, որն ասում էր՝ մի տանջեք մարդկանց, իսկ ովքեր տանջում են այս աշխարհում, Ալլահը կտանջի նրանց մեռյալների հարություն օրը: Ապա հրամայեց արձակել դրանց:

Պատմել է Ումայր իրն Նաֆին, լսելով Աբու Բաքրից, թե Օմար իրն ալ-Նաթթարն ասել է, որ անցնելով մի տան դռան մոտով, ուր

կանգնած էր սի դառամյալ, մուրացիկ ծերունի թույլ տեսողութեամբ, իսկն էր Լուսինի նրա ուսին և ասել՝ դու Գրքի ժողովրդի (աշխարհ)՝ ո՞ր [սմբից] ես: Պատասխանել է՝ Հրեա եմ: Հարցրել է Օմարը՝ Ի՞նչը քեզ հասցրել է այս աստիճանին, որո՞ւմ տեսնում եմ: Պատասխանել է՝ ղյսահարկը, կարիքը և տարիները: Օմարը ընկել է ձեռքից, սարել իր սուրը, ինչ-որ բան հաղցրել, ապա կանչել արքունի պանծարանի վերակացուին (սադին բայտ ալ-մալ) ասել է՝ Երկուսն է՞ք Ալլահով, մենք արդար չենք եղել նրա նկատմամբ, կերել ենք նրա Երիտասարդությունը, իսկ ծերութեան ժամանակ անպաշտպան ենք թողել: Սադական նշանակված է կարիքավորների ու աղքատների համար: Կարիքավորները զրանք մահմեդականներ են, իսկ սա Գրքի ժողովրդի աղքատներից է: Նա աղատել է նրան ու նմաններին ղյսահարկից: Արու Բաբրն ասել է, թե ինքն ականատես է եղել Օմարի այս արարքին և տեսել է այդ ծերունուն:

ԳԼՈՒԽ ԶԻՄՄԻՆԵՐԻ ՀԱԳՈՒՍՏԻ ՈՒ ՏԱՐԱԶԻ ՄԱՍԻՆ

Ի դեպ անհրաժեշտ է կնիք դնել դիմիների վրին, գլխահարկը հավաքելու ժամանակ, մինչև ավարտվի նրանց ստուգումը: Ապա այդ կնիքները ջարդում են, ինչպես արել է Օսման իրն Հանիֆը, եթե նրանք խնդրեն ջարդել:

Պետք է հրամայել, որ նրանցից ոչ ոք չնմանվի մահմեդականներին իր հագուստով, դրաստով և իր արտաքինով: Նրանց պետք է պարտավորեցնել, որ դուննար կոչված դուռին կապեն, որը նման է կոպիտ պարանի և որով ամեն մեկը սկստք է դուռեկողի: Նրանց կոնաձև ղյսարկները (կալանսուս) պետք է մարակված (մուղառաբա) լինեն, նրանց թամբերին պետք է կեղի ու մեջքի միջև նույն նման փայտե դունդ կախեն, իրենց մույկերին (ոտնաման) կրկնակի փոկեր կապեն և ոչ թե այն ձևով մահմեդականների նման, նրանց կանանց պետք է արդելված լինի ուղտ հեծած դնալ:

Նրանք իրավունք չունեն նոր տաճարներ կամ եկեղեցիներ կառուցել, բացի նրանից որ պահել են ըստ պայմանագրի, երբ դարձել են դիմի և այսպիսով տաճարն ու եկեղեցին նրանց է պատկանել: Նման պայմաններում ինչ որ կա, թողնվում է նրանց և չի քանդվի: Նույնը վերաբերում է ատրուշաններին (բայտ ալ-նիրան, կրակատուն): Զիմմեներին թույլատրվում է ապրել մահմեդականների քաղաքներում ու չուկաներում, վաճառել ու գնել, ընդ որում, նրանք չպետք է դիմի վաճառեն, ոչ էլ խոզ, և կամ քաղաքում բացահայտ ցուցադրեն իրենց խոսքերը: Նրանց կոնաձև գլխարկները ցցուն կերպով մարակված լինեն: Հրամայիր քո կառավարիչներին, որ նրանք դիմիներին

այսպիսի տարազ պարտադրեն: Այսպես է հրամայել Օմար իրն ալ-Նաթթարը, որ ստիպեն զիմհիներին այսպիսի տարազ կրել. ավելացնելով՝ որպեսզի ըստ տարազի հնարավոր լինի նրանց տարբերել մահմեդականներից:

Ինձ պատմել է Արդ ալ-Ռահման իրն Սաբիա իրն Աուբանը. որը լսել է իր հորից, թե Օմար իրն Աբդ ալ-Ազիզը գրել է իր կառավարիչներից մեկին՝ չթողնես, որ խաչը հայտնի երևա [դրսում], իսկ եթե [ցույց տան], ջարգիր ու ոչնչացրու: Ոչ քրիստոնյան, ոչ էլ հրեան չպետք է ձիու թամբին հեծած ման դան, այլ ավանակ նստեն, նրանց կանայք թող ուղտ չհեծնեն, սակայն կարող են ավանակ հեծնել: Այս մասին ամենախիստ հրաման տուր և քո անունից արգելք հրապարակիր, որ քրիստոնյան չկրի ոչ պարեգոտ (կաբա), ոչ թանկ կերպասից (խազզ) զգեստ, ոչ էլ փաթթոց: Ինձ պատմել են, որ քեղ մոտ եղած քրիստոնյաներից շատերը սկսել են նորից գլխին փաթթոց կապել, իսկ մեջքին գոտի չեն կապում, աչքի են ընկնում չքեղությամբ ու փարթամությունով՝ մոռանալով համեստությունը: Երգվում եմ կյանքովս, եթե դա կատարվում է քեղ մոտ, ապա պարզապես արդյունք է քո թուլություն, անկարողություն ու զիջողամտություն, իսկ եթե վերականգնես նախկին վիճակը, նրանք կիմանան թե ինչ մարդ ես դու: Ուստի մտածիր այն ամենի մասին, որ արգելեցի, և ինքդ արգելիր նրանց այդ բաները կրկնել: Ուղարկությունը քեզ հետ:

Ինձ պատմել է Ուբայդալլահը լսելով Նաֆիից, որը լսել էր Օմարի մաուլա Ասլամից, թե Օմարը հրամայել էր իր կառավարիչներին, որ զիմհիների վզին կնիք դնեն:

Քամիլ իրն ալ-Ալան պատմել է Հաբիբ իրն Աբու Սաբիտից, թե Օմար ալ-Նաթթարը ուղարկել է Օսման իրն Հանիֆին Սավադի հողը չափելու և նրանց հողի ամեն մի ջարիբին²⁶, լինի մշակված, թե անմշակ, մեկ դիրհեմ և մեկ կաֆ²⁷ [ցորեն] է նշանակել և կնքել է Սավադի [այլահավատ] գեղջուկներին: Նա կնքել է հինգ հարյուր հազար գեղջուկների ըստ դասերի՝ քառասունութ, քսանչորս և տասներկու [դիրհեմ հաշվով]: Երբ նա ստուգումը վերջացնելով նրանց հանձնել է դեհկաններին (զավառապետ հողատեր), կոտրել են կնիքները:

Պատմել է Ուբայդալլահը լսելով Նաֆիից, իսկ սա Օմար [խալիֆայի] մաուլա Ասլամից, թե Օմար իրն ալ-Նաթթարը գրել է [գերի ընկած] անհավատների մասին՝ սպանեցեք ում վրայից որ անցել է սուրը (ածելի), իսկ նրանց կանանցից ու երեխաներից գլխահարկ վերցրեք միայն չորս դինար²⁸ կամ քառասուն դիրհեմ: Պահանջեց նրանցից ամեն մեկից մեկ մոդ²⁸ ցորեն հարկ վերցնել և վզին կնիք դրուցնել:

Ինձ պատմել է ալ-Ամաձը, լսելով Ումարա իրն Ումայրից կամ Մուսլիմ իրն Սուբայհ Աբու Լ-Դուհայից, իսկ սա Մասրուկից և վեր-

ջինս Մուսղ իրն Զարայից, թե մարգարեն երր ինձ ուղարկեց Եմենի կառավարիչ, հրամայեց ամեն մի չափահաս [այլահավատից], մեկ յինար պահանջել:

**ԳԼՈՒԽ ԶՐԱԴԱՇՏԱԿԱՆՆԵՐԻ,
ԿՈԱՊԱՇՏՆԵՐԻ ՈՒ ՀԱՎԱՏԱՓՈԽՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ**

ԼՁ 73-76

Բոլոր հեթանոսները (ահլ ալ-շիրք) ինչպես դրաղաշտականները, կոապաշտները, կրակապաշտները, քարապաշտները, սարիներն ու սումարտցիք վճարում են գլխահարկ (ջիդիա), րացի մահմեդական հավատափոխներից ու արար կոապաշտներից, որոնց պետք է առաջարկվի մահմեդականություն և եթե ընդունեն լավ, ապա թե ոչ, նրանց տգամարգիկ կկոտորվեն, իսկ կանայք ու երեխաները կգերակարվեն: Հեթանոսները, ինչպես կոապաշտները, կրակապաշտները, դրաղաշտականները, իրենց մորթած անասունների ու ամուսնության հարցում նույն վերաբերմունքին ենթակա չեն, ինչ որ Գրքի ժողովրդի նկատմամբ կա:

Նրանք վճարում են գլխահարկ, սակայն թույլատրելի (հալալ) չէ նրանց կանանց հետ ամուսնանալ կամ նրանց մորթած անասունների միսն ուտել:

Մերուհիներից մեկը պատմել է լսելով Զաաֆար իրն Մուհամմադից, իսկ սա իր հորից թե Օմար իրն ալ-Նաթթաբին հարցրել են այն մարդկանց մասին, որոնք կրակապաշտներ են, ոչ հրեա, ոչ քրիստոնյա, այսինքն Գրքի ժողովուրդ (ահլ ալ-քիտաբ) չեն: Ասել է Օմարը չդիտեմ ինչպես վարվել նրանց հետ: Այդ ժամանակ Արդ ալ-Ռահման իրն Աուֆը ասել է՝ վկա եմ, որ առաքյալն ասել է, թե նրանց դատեցեք Գրքի ժողովրդի մասին եղած օրենքներով:

Պասմել է Իսմայիլ իրն Արու Նալիդը, վերցնելով ալ-Շաարիից, թե հարցրել են մի քրիստոնյա ստրուկի մասին, որին աղատագրել է մահմեդական տերը: Ասել է Շաարին, նրան հողահարկ չի հասնում, քանզի օգտվում է իր տիրոջ գոյավիճակից (հովանավորությունից): Ես այս հարցի շուրջը հարցրել եմ Արու Հանիֆային և նա պատասխանեց՝ ապատագրված ստրուկը պետք է վճարի հողահարկ քանզի իսլամի երկրում չի կարող լինել այնպիսի դիմի, որը հողահարկ չվճարի իր անձի համար: Արու Հանիֆայի կարծիքը հավանաբար լավագույնն է, որ լսել եմ այս հարցի շուրջը:

Իսկ տասանորդի (մեկ տասներորդ, մաքս) հավաքման համար կարծում եմ, որ պետք է նշանակեն բարեպաշտ, աստվածավախ մարդկանց, հրամայելով նրանց ոտնձգություններ չգործել մարդկանց նկատմամբ անարդարություն չանել, որոշված [հարկից] ավելին չվերցնել, հետևել մեր տված ծրագրին, ապա ստուգես թե ինչպես են գործում և վերաբերվում [իրենց հսկած կետերից] անցնողներին և արդյոք կատարում են իրենց հրամայվածը: Եթե զանցանքներ են թույլ տալիս, հեռացրու և պատժիր նրանց:

Հրամայիր նրանց (պաշտոնյաներին), որ տարբեր ապրանքների գները պետք է գումարել իրար վրա, այն հաշվով, որ տասանորդիչի (մաքս հավաքողի) առջևից անցնելիս, առևտրի նպատակով տարված ամեն ինչի համար մահճակալանից պետք է վերցնել տասանորդի (մեկ տասներորդի) քառորդ արժեքը (2. 5 տոկոս), զիմմից տասանորդի կեսը (5 տոկոս), իսկ օտարից (հարբի, պատերազմի երկրի մարդ) տասանորդ (10 տոկոս): Եթե [ապրանքի] արժեքը երկու հարյուր դիրհեմ կամ ավելի է, ապա [տուրքը] վերցվում է, իսկ եթե արժեքը երկու հարյուր դիրհեմից պակաս է, տուրք չի դանձվում: Այլ կերպ ասած, եթե [ապրանքի] արժեքը քսան մսխալի է հասնում վերցվում է տուրքը, իսկ եթե արժեքը քսան մսխալից պակաս է ոչինչ չի դանձվում: Եթե [վաճառականը] մի քանի անգամ անցնի և ամեն անգամին երկու հարյուրից պակաս արժեք ունեցող [ապրանք] ունենա, ոչինչ չի վերցվում, թեև կուզ մի քանի անգամ տարածի արժեքը գումարելով հասնի հազար [դիրհեմի], միևնույն է ոչինչ չի դանձվի, քանզի տարբեր անգամների արժեքները չեն գումարվում:

Ուստի եթե [վաճառականն] անցավ նրա (տասանորդիչի) մոտով երկու հարյուր կանխիկ (դրամահատված, մադուրա) դիրհեմով կամ քսան մսխալ ձույլ ոսկով (տիբր) և կամ էլ երկու հարյուր դիրհեմ ձույլ [արծաթով] կամ քսան մսխալ կանխիկ (դրամահատվածով), ապա մահճակալանից կվերցվի տասանորդի քառորդը (2. 5 տոկոս), զիմմից տասանորդի կեսը (5 տոկոս), իսկ օտարերկրացուց (հարբի) ամբողջ տասանորդը (10 տոկոս): Հետո ոչ մի բան չի վերցվի մինչև հաջորդ տարվա նույն ժամանակը, եթե նույնիսկ անցնի [վաճառականը] մի քանի անգամ:

Նույն բանը դանձվում է, եթե [վաճառականն] անցնի վաճառքի համար գնված ապրանքով: Եթե ապրանքի արժեքը հավասար է երկու հարյուր դիրհեմի կամ քսան մսխալի, ապա նրանից [տուրք] կվերցվի, իսկ եթե նրա արժեքը հավասար չէ երկու հարյուր դիրհեմի կամ քսան մսխալի [մաքսից] ադատ է: Եթե օտարերկրացին

տասանորդը վճարելուց հետո մտնի օտար երկիր, ապա եթե մեկ ասիս անց կրկին անցնի տասանորդիչի մոտով, վերջինս նրանից կվերցնի տասանորդը, եթե իր հետ ունեցած [ապրանքը] արժի երկու հարյուր դիրհև՝ կամ քսան մսխալ, քանզի վերադառնալով օտար երկիր, կորցնում է մահակական [պետություն] օրենքներից (աճքամ) օղսովելու իրավունքը, սակայն եթե իր մոտ եղածը երկու հարյուր դիրհևից կամ քսան մսխալից պակաս է, նրանից ոչինչ չի վերցվի, քանզի օրենքը (սուենա) պահանջում է, որ նվազագույնը լինի երկու հարյուր դիրհև՝ կամ քսան մսխալ:

Այսպես, մահակականը վճարում է երկու հարյուրից հինգ դիրհև, դիմմին՝ երկու հարյուրից տաս դիրհև, իսկ օտարերկրացին՝ երկու հարյուրից քսան դիրհև: Այս հաշվով, եթե ոսկի վճարվի, մահակականից վերցվում է կես մսխալ, զիմմից՝ մեկ մսխալ, օտարերկրացուց՝ երկու մսխալ:

Եթե Եպրանքը վաճառքի նպատակով չի տարվում, ապա տասանորդիչի մոտով անցնելիս ոչինչ չի վճարվի: Սակայն եթե հովանավորյալն անցնի տասանորդիչի մոտով իր հետ ունենալով դինի կամ խող, այն կգնահատվի և նրանից կվերցվի կես տասանորդ (5 տոկոս), նույնպես և օտարերկրացի մարդիկ եթե անցնեն տանելով խողեր ու գինիներ, այն կգնահատվի և նրանից տասանորդ (տաս տոկոս) կվերցվի: Եթե մահակականն անցնի տասանորդիչի մոտով տանելով ոչխարներ, կովեր, ուղտեր և ասի, որ դա արածացնելու համար է, պետք է երգվի և այդ դեպքում նրանից ոչինչ չի պահանջվի: Նույնպես և ամեն մի ուտելիք, որն անց է կացնում մարդը և ասի թե սա իմ ցանածն (մչակածն) է, նաև արմավի համար ասի, թե իմ արմավենուց է, ոչինչ չի վճարի, քանզի տասանորդը այն բանի համար է, որը գնված է վաճառականության համար: Նույն ձևով են վարվում նաև զիմմիի հետ, սակայն օտարերկրացին այդպիսի իրավունք չունի:

Տաղլիի ցեղի զիմմին, Նաջրան քաղաքի, ինչպես նաև մնացած զիմմիների նման, որոնք Սուրբ Գրքի ժողովուրդ են կոչվում, վճարում են տասանորդ: Իսկ զրադաշտականները և հեթանոսները այս բանում նրանց հավասար են:

Եթե [մահակական] վաճառականն անցնի տասանորդիչի մոտով ունենալով անասուններ (մալ) կամ ապրանք, և ասի, թե վճարել եմ դաքատը և այդ մասին երգվի, ապա դա կընդունվի և ոչինչ չի վճարի: Սակայն այս բանը զիմմից և օտարերկրացուց չի ընդունվի, քանզի նրանք չեն կարող ասել, թե դաքատ են վճարել:

Իսկ եթե մեկն անցնի իր հետ ունենալով դրամ (մալ) և հավաստի, թե ուրիշի դրամով է առևտուր անում (մուդարարա) կամ ապրանքը [ապրուստի միջոց] է և երգվի, տուրքը չի վճարի: Նույնպես և ստրուկը, որն անցնի իր տիրոջ և իր ապրանքներով, տասանորդ չի վճարի,

մինչև իր տերը դա: Նաև պայմանագրով ազատագրված ստրուկը (մուքատաբ) իր ապրանքի համար տասանորդ չի վճարի: Իսկ վաճառականը, որը տանում է վաճառելու սակով գնած խաղող, արմավ (ռութր), կամ թարմ պտուղ և արժեքը հավասար լինի երկու հարյուր դիրհմի կամ ավելի, ապա նրանից կվերցվի տասանորդի քառորդը (2, 5 տոկոս), եթե մահմեդական է, տասանորդի կեսը (5 տոկոս) եթե դիմմի է և տասանորդ (10 տոկոս) եթե օտարերկրացի է: Իսկ եթե արժեքը երկու հարյուր դիրհմից պակաս լինի, ոչինչ չի վճարի, եթե նույնիսկ մի քանի անգամ անցնի և ամեն անգամ էլ երկու հարյուր դիրհմից պակաս լինի և կամ մի քանի անգամ անցնելուց հետո նրա գումարը հաշվելով հասնի հազարի, դարձյալ գաքատ (ուշը) չի վճարվի: Չպետք է մի քանի անգամ անցնելու համար արժեքները դումարել:

Տասանորդը (ուշուր) հաստատել է Օմար իրն ալ-Նաթթարը և գալավ է, եթե [պաշտոնյաները] խախտումեն չկատարեն և որոշվածից ավելին չվերցնեն: Տասանորդը, որ մահմեդականից է վերցվում, նույն սադական է, իսկ բոլոր գիմմիներից ու օտարերկրացիներից վերցվածը իր էությամբ հողահարկ (խարաջ) է: Նույնպես և ինչ որ բոլոր գիմմիներից վերցվում է ինչպես գլխահարկը և ինչ որ Տաղլիի ցեղի մարդկանցից է վերցվում արջառի համար, հավասար է հողահարկի և բաժանվում է ինչպես հողահարկը:

Լսել եմ Իսմաիլ իրն Իբրահիմ իբն Մուհաջիբից, որը լսել է Աբու Յազդուրից, իսկ սա Զիյադ իբն Հադիբից, թե առաջինը, որին Օմար իբն ալ-Նաթթարը ուղարկել է որպես տասանորդիչ ես եմ եղել և ինձ հրամայել էր, որ ոչ ոքի չստուգեմ և ով անցնի ձեռքիս տակով նրանից գանձեմ քառասուն դիրհմից մեկ դիրհմ, եթե մահմեդական է, գիմմիներից՝ քսանից մեկ դիրհմ, իսկ ով դիմմի չէ (օտարերկրացի է)՝ տասից մեկ դիրհմ:

Պատմել է Ասիմ իրն Սուլայմանը, վերցնելով ալ-Հասանից, թե Աբու Մուսա ալ-Աշաարին գրել է Օմար իրն ալ-Նաթթարին՝ մեր մահմեդական վաճառականները գնում են օտար (պատերազմի) երկիր և նրանցից տասանորդ են վերցնում: Օմարը գրել է նրան՝ դու էլ նրանցից վերցրու այնպես, ինչպես նրանք մահմեդական վաճառականներից են վերցնում և վերցրու գիմմիներից մեկ տասանորդի կեսը, մահմեդականներից՝ քսան դիրհմից մեկ դիրհմ, իսկ ինչ երկու հարյուր դիրհմից ցածր է, դրանից ոչինչ մի վերցրու: Բայց եթե երկու հարյուր դիրհմ է, դրանից հինգ դիրհմ վերցրու, և ինչ ավելի է, նույն ձևով հաշվիր:

Ինձ պատմել է Ամր իբն Մայմուն իրն Միհրանը լսելով իր հորից, իսկ սա իր տատից, թե անցնում էի Մասրուկ [տասանորդիչի] մոտով ալ-Սիլ-սիլայի հետ, որը պայմանագրով ազատագրյալ ստրկուհի էր

(նու.քատարա) և շատ ապրանք ունեն: Հարցրեց նրան՝ ինչ ես դու, պատասխանեց՝ պայմանագրով ազատագրյալ ստրկուհի: Նա պարսկուհի էր և նույնը կրկնեց թարգմանին պարսկերեն: Մասրուկն ասաց՝ ստրկուհի (մանյուք) ունեզվածքից զաքատ չի վերցվում և թողեց նրան որ գնա:

Պատմել է Արու Հանիֆան՝ վերցնելով Համադից, իսկ սա իբրա-հիմից, որ Լթև գիմինները գինի տանեն վաճառականությունից համար, նրա արժևքի համար պետք է վերցվի տասանորդի կեսը (5 տոկոս) և չի կարելի ընդունել դիմիի խոսքը նրա գնի մասին, այլ պետք է դիմիններից երկու հոգի բերել, որ գնահատեն այն և ապա կգանձվի տասանորդի կեսը:

ԳԼՈՒԽ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐԻ, ՏԱՃԱՐՆԵՐԻ ՈՒ ԽԱՋԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

ԼՂ 80-88

Իսկ ինչ վերաբերում է, ով իշխանդ հավատացելոց, քո այն հարցին դիմինների դրուծյան մասին և թե ինչպես մահմեդականների կողմից նվաճման ժամանակ նրանց թողնվել են տաճարները (հրեական), եկեղեցիները քաղաքներում ու մայրաքաղաքներում (ամսար) ու չեն քանդվել և թե ինչպես նրանց թուլյատրվել է իրենց խաչերը տոն օրերին դուրս բերել:

Բանն այն է, որ մահմեդականների ու դիմինների միջև կնքվել է հաշտություն պայմանագիր ջիզիա վճարելու պայմանով և քաղաքները նվաճվեցին այն պարտավորությամբ, որ նրանց տաճարներն ու եկեղեցիները, թե՛ քաղաքի ներսում, թե՛ նրանից դուրս չպետք է քանդվեն, որ նրանց կյանքը (արյունը) երաշխավորվում է նրանով, որ [մահմեդականները] նրանց համար կովելու են ու թշնամիներից պաշտպանելու: Այս բոլորի դիմաց դիմինները պետք է մահմեդականներին ջիզիա վճարեն: Այս պայմաններով հաշտության դաշնագիր է կնքվել և գրվել պայմանագիր՝ պարտավորվելով նոր տաճարներ ու եկեղեցիներ չկառուցել: Նման պայմաններով են նվաճվել ամբողջ Ասորիքն ու Հիբան, բացի մի փոքր մասից: Ահա թե ինչու նրանց տաճարներն ու եկեղեցիները չեն քանդվել:

Ասել է Արու Յուսուֆը՝ ինձ պատմել է մի գիտուն մարդ լսելով Մաբհուլ ալ-Շամիից, թե Աբու Ուբայդա իբն ալ-Ջառահը մտնելով Ասորիք, դիմինների հետ հաշտության պայմանագիր կնքեց, ընդունելով, որ նրանց եկեղեցիներն ու տաճարները պետք է թողնեն, սակայն չպետք է կառուցեն ո՛չ նոր տաճարներ, ո՛չ էլ նոր եկեղեցիներ, որ նրանք պարտավոր էին ճանապարհ ցույց տալ մոլորված [մահմե-

դականին] և կամուրջներ կառուցել գետերի վրա. իրենց ղրամով. մահմեդական անցորդին երեք օր կերակրել. չհայհոյել. չծնծել մահմեդականին. իրենց խաչերը բարձր չցուցադրելին իսլամի հետևորդների հավաքույթներում. խողերին իրենց տներից դուրս չընկնել մահմեդականների գտնված վայրերը. ազդանշանային կրակներ վառել Ալլահի համար պայքարի գնացող ռազմիկներին. իսկ թշնամունցույց չտալ մահմեդականի թույլ կողմերը: Նրանք չպետք է իրենց [ևկեղևներին] զանգակները (նակկուս) հնչեցնեն ոչ աղանից^ժ առաջ. ոչ էլ ազանի ժամանակ. տոնական օրերին խաչադրոշներ դուրս չբերեն, զենք չկրեն տոնական օրերին և ոչ էլ տանը պահեն այն: Այս բոլոր [արգելվածներից] եթե որեկ մեկն անեն, ապա կպատժվեն և նրանցից [տուգանք] կգանձվի: Ահա այս պայմաններով հաշտություն կայացավ:

Այնժամ [գիմմիներն] ասացին Արու Ուրայդային՝ մեղ համար տարվա մեջ մի օր սահմանիր, որ կարողանանք մեր խեղերը դուրս բերել առանց խաչադրոշների և գա թող լինի մեր ամենամեծ տոնի օրը: Մահմեդականները գտան, որ պետք է կատարել այն ինչ պայմանավորված են և այս պայմաններով քաղաքները նվաճեցին:

Երբ դիմմիները տեսան, որ մահմեդականները հավատարիմ կերպով կատարում են խոստումները և թե ինչքան լավ է նրանց վերաբերմունքը, ապա նրանց թշնամիների դեմ խստասիրտ դարձան և օժանդակեցին մահմեդականներին: Ամեն մի քաղաքի բնակչութուն, որը հաշտության պայմանագիր ուներ մահմեդականների հետ, մարդկանց ուղարկեց լուրեր հավաքելու հողմների ու նրանց թագավորի մասին, թե ինչ են կամենում ձեռնարկել: Այս ամեն քաղաքների բնակիչների առաքած սուրհանդակների կողմից լուր հասավ. թե հողմները այնպիսի զորք են հավաքել, որի նմանը չի տեսնված: Ամեն մի քաղաքի պետը (ռաիս) եկավ այն ամիրի մոտ, որին Արու Ուրայդան փոխանորդ էր նշանակել և նրան հաղորդեց այդ մասին, իսկ ամեն մի քաղաքի տեղակալ նշանակված կառավարիչը դրեց Արու Ուրայդային տեղեկացնելով այդ մասին և լուրերն իրար ետևից հասան Արու Ուրայդային: Սակայն Արու Ուրայդան և մահմեդականները դանում էին, որ իրենց դրուժյունը վտանգավոր է: Արու Ուրայդան դրեց իր նշանակած փոխանորդներից ամեն մեկին այն քաղաքներում, որոնց հետ հաշտության պայմանագիր էր կնքել, հրամայելով վերադարձնել դիմմիներին նրանցից հավաքված ջիզիան ու խարաջը և հանձնարարեց ասել նրանց՝ մենք վերադարձնում ենք ձեր դրամները, քանդի մեղ տեղեկութուն է հասել, որ թշնամին դուրք է հավաքել մեր դեմ. դուք մեղ հետ պայմանավորվել էիք որ պաշտպանենք ձեզ, բայց քանի որ մենք ի վիճակի չենք այդ անել, ապա վերադարձնում ենք այն ինչ վերցրել էին ձեզանից: Մենք պարտավորվում ենք հարգել

այն ուղայմանները, որ ձեզ հետ կնքել ենք, եթե Ալլահը մեզ հաղթանակ պարգևի թշնամու դեմ:

Երբ մահմեդականներն այս բանը ասացին և վերադարձրին այն դրասները, որ նրանցից հավաքել էին, դիմախներն ասացին՝ թող Ասաված ձեզ վերադարձնի մեզ մոտ և հաղթանակ պարգևի նրանց դեմ, եթե ձեր տեղում նրանք (հոռոմները) լինեին, ոչինչ չէին վերադարձնի և սեր եղածն էլ կտանեին, ոչինչ չթողնելով:

Արու Ուրայդան սովորություն ուներ նրանց հետ պայմանագիր կնքել այս ձևով, տալով ինչ խնդրում էին, քանդի կամենում էր այս եղանակով սիրաշահել նրանց, որպեսզի այդ մասին լսելով նաև այլ քաղաքների լնակիչները, որոնց հետ զեռ հաշտություն պայմանագիր չէր կնքել, սահապարհին իրենք ևս հաշտություն պայմանագիր կնքել:

Սակայն քաղաքների չուրջը գտնվող գյուղերից վերցված դրամներ, դերիները և իրեղենները Արու Ուրայդան չեր վերադարձնում տերերին և մեկ հինդերորդն առնելուց հետո մնացած չորս հինգերորդը լրամանում էր մահմեդականների միջև:

Մահմեդականներն ու հեթանոսները (մուշրիքուն) ռախվեցին և կասաղի սլատերադմ տեղի ունեցավ, երկու կողմից շատեր կոտորվեցին, ասլա Ալլահն օգնեց մահմեդականներին հեթանոսների դեմ, որոնց [մահմեդականների] ձեռքը հանձնեց և փախուստի մատնեց: Մահմեդականներն այնպիսի կոտորած սարքեցին, որի նմանը հեթանոսները չէին տեսել:

Երբ այն քուղաքի բնակիչները, որոնք պայմանագիր չուներին Արու Ուրայդայի հետ, տեսան, թե ինչպես կոտորվեցին իրենց հեթանոս ընկերները, յուր ուղարկեցին Արու Ուրայդային հաշտություն խնդրելով և նա հաշտություն (ղաչինք) կնքեց նույն պայմաններով, որ տվել էր նախորդներին, միայն թե նրանք խնդրեցին ավելացնել այն պայմանը, որ եթե իրենց մոտ լինեն հոռոմներ, որոնք եկած լինեն կովի և ասլասաանած լինեն իրենց մոտ, երաշխիք ստանան, որ կարող են իրենց իրեղեններով, ունեցվածքով ու բնատանիքներով հեռանալ Ռումի երկիրը³¹ և ոչ ոք չխանգարի նրանց: Արու Ուրայդան համաձայնեց և նրանք ջիդհա վճարեցին ու լացին նրա առջև քաղաքի դռները:

Արու Ուրայդան վերադարձավ և ամեն մի քաղաքի կողքով անցնելիս, ուրի բնակիչները զեռ իր հետ հաշտության [պայմանագիր] չէին կնքել, ասլա դրանց քաղաքապետերը (ռաիս) յուր էին ուղարկում, հաշտություն խնդրելով և նա համաձայնում էր, տալով նրանց այն, ինչ նախկիններին էր տվել և դրում էր իր ու նրանց միջև պայմանագրեր: Իսկ ամեն անգամ, որ անցնում էր այն քաղաքների կողքով, որոնց բնակիչներն արդեն նախապես նրա հետ հաշտություն էին կնքել և իր կողմից նշանակված կառավարիչներն իր անունից դիմախներին վերադարձրել էին նրանցից վերցրած [հարկը], ասլա

բնակիչները նորից էին տալիս նրան այդ վերադարձված գումարները և այն ջիղիայի ու խարաջի ձևով վճարելու պայմանով Հաշտություն էր կնքվում և նրան դիմավորում էին շուկաններում ու վաճառքի վայրերում: Նա թողնում էր նույն պայմանները, որոնք տրվել էին նախապես, չփոխելով ու չպակասեցնելով:

Արու Ուրայդան զրեց Օմարին Հեթանոսների փախուստի և այն մասին, թե ինչ է Ալլահը մահմեդականներին տվել որպես ավար, դիմախսների հետ Հաշտություն պայմանագրի մասին, ինչպես նաև այն բանի վերաբերյալ, թե մահմեդականները ցանկություն ունեն իրենց միջև բաժանելու [դիմախսների] քաղաքները, զրանց բնակչությունը, հողը՝ նրա վրա գտնված գյուղերով ու ցանքերով, և թե ինքը մերժել է այդ բանը՝ որոշելով գրել Օմարին ու նրա կարծիքը հարցնել:

Օմարը նրան գրեց՝ ևս մտածեցի Ալլահի կողմից քեզ տրված ավարի մասին, որի մասին հիշել էիր և այն պայմանագիրը, որով Հաշտություն ես կնքել քաղաքների ու մայրաքաղաքների (ամսար) հետ, այդ մասին խորհրդակցեցի Ալլահի առաքյալի մտերիմների (ասհար) հետ և նրանցից ամեն մեկն իր կարծիքն ասաց: Իմ կարծիքը համաձայն է Ալլահի Գրքին (Ղուրանին), բարձրալի Ալլահն ասել է. «Ալլահը նրանց, որոնք եկան նրանցից (առաջին հավատացյալներից) հետո ընդունեցին իսլամը, դարձրեց ավարի (ֆայ) մասնակիցներ, մինչև [վերջին] Հարություն օրը»: Ուրեմն այն, ինչ Ալլահը տվել է որպես ավար (ֆայ), բաժանիր նրանց միջև, որոնք այն ձեռք են բերել: Իսկ դիմախսներին ջիղիա նշանակիր ըստ նրանց կարողության և այն բաժանիր մահմեդականների միջև: Իսկ դիմախսները պետք է հողը մշակեն, քանդի նրանք քաջ ծանոթ են զրան և շատ լավ են մշակում: Ոչ դու, ոչ քեզ մոտ եղած մահմեդականները չեք կարող բռնել ու [որպես ծառա] բաժանել նրանց, չէ՞ որ նրանց հետ Հաշտության պայմանագիր ես կնքել և ջիղիա ես վերցրել, ըստ նրանց կարողության: Ալլահը մեզ և ձեզ բացատրել է ասելով իր Գրքում. «պատերազմեցեք Գիրք (Հայտնություն) ստացածներից նրանց դեմ, որոնք չեն հավատում Ալլահին, վերջին [դատաստանի] օրվան և արգելված չեն համարում այն, ինչ արգելել է Ալլահը և նրա առաքյալը ու չեն հավատում ճշմարիտ հավատով, մինչև որ վճարեն ջիղիան իրենց ձեռքով և ստորագած վիճակում»: Ուստի քանի որ դու նրանցից վերցրել ես ջիղիան, դու այլևս ոչինչ չպետք է առնես նրանցից: Արդյո՞ք մտածել ես, որ եթե մենք բռնենք այդ [երկրի] բնակչությունը և [որպես ծառա] բաժանենք, ապա մեղանից հետո եկող մահմեդականներին ինչ կմնա: Երգվում եմ Ալլահով, որ նրանք այլևս մարդ չեն գտնի որ աշխատեցնեն նրան և ոչ մի հնարավորություն չեն ունենա նրա աշխատանքի արդյունքից: Մահմեդականները նրանց Հաշվին են ապրում քանի դեռ վերջինները ողջ են, իսկ երբ մեռնենք ու նրանք ևս

մեռնեն, աղա մեր որդիները սլետք է ապրեն նրանց որդիների հաշվին հավիտյան, քանի զեռ զոյություն ունեն. քանզի նրանք մնալու են խալամի հետերդների ծառաները (արիդ, սարուկ). քանի զեռ մահանդական կրոնը տիրապետում է:

Ուստի նրանց հարկավորի ջիդիայով ու սի թույլ տուր որ գերեվարեն և արդելիր մահմեդականներին, որ նրանց անիրավություն դուրձեն, վնաս հասցենեն, ունեցվածքը ուտեն, բացի այն զեպքից, երբ դա թույլատրելի է: Պարկեշտորեն պահպանիր այն բոլոր պայմանները, որոնց համար ուխտ ես կնքել նրանց հետ: Ինչ վերաբերում է տոնական օրերին խաչերը դուրս բերելուն, ապա մի խանգարիր նրանց այդ բանն անել քաղաքից դուրս, բայց առանց խաչադրոշների ու դրոշների և ինչպես արդեն սեղանից խնդրել են՝ տարեկան մեկ օր: Սակայն քաղաքում մահմեդականների ու նրանց մղկիթների չոջապատում թող չցուցադրեն խաչերը:

Այդողիսով Արու Ուրայդան թույլ տվեց նրանց տարեկան մեկ օր այն սունին, երբ նրանք ծոմ են պահում, իսկ մնացած օրերին դիմմիներն իրավունք չունենին խաչերը դուրս բերել: Ինչ վերաբերում է րնակիչների հետ կնքված հաշտության պայմանագրին, ապա ըստ այնմ նրանց տաճարներն ու եկեղեցիները մնացին ինչպես որ եղել են, այն չէին քանդելու և այդ հարցում նրանց նեղություն չպատճառեցին: Ահա թե ինչ էր կատարվել Ասորիքում մահմեդականների ու դիմմիների միջև:

ԼՋ 86

Խույիդ իրն ալ-Վալիդը³² կամենում էր Հիրան իր նստավայրը դարձնել, սակայն ստացավ Արու Բաքր [սալիֆայի]³³ նամակը, որով [նա] հրամայում էր գնալ Ասորիք՝ օգնելու Արու Ուրայդային և մահմեդական [դորքին]:

[Աստվարում] Ուալիդն անցնում էր Անատի մոտով և նրա պատրիկը դուրս եկավ ու ինդրեց հաշտության պայմանագիր և նա զոհացրեց նրան, այն պայմանով, որ ոչ մի տաճար կամ եկեղեցի չպետք է քանդվեր: [Եկեղեցիների] դանդերը չպետք է ուղած ժամին հնչեցնեին գիշեր թե ցերեկ, այլ միայն աղոթքի ժամանակ, իսկ խաչերը կարող էին դուրս բերել միայն տոնի օրը: Նրանցից պահանջեց, որ մահմեդականներին երեք օր հյուրասիրեն, ուղեցույցներ տան նրանց և ջիդիա վճարեն:

Այսպիսով թողնվեցին տաճարներն ու եկեղեցիները և չքանդվեցին. ըստ մահմեդականների ու զիմմիների միջև կնքված Հաշտության պայմանագրի: Նալիդի այս պայմանագիրը չի մերժվել ոչ Արու Բաքրի. ոչ էլ նրանից Հևտո իշխող Օմարի. Օսմանի⁵⁵ ու Ալիի⁵⁶ կողմից:

Ասել է Արու Յուսուֆը՝ իմ կարծիքով չպետք է ոչ քանդել և ոչ էլ փոխել Լրաշխավորվածը: Այս գործը պետք է թողնել այն վիճակում, ինչպես թողել են Արու Բաքրը, Օմարը, Օսմանը, Ալին. չէ որ նրանք չեն քանդել ոչ մի բան, որը հիշված է Եղև պայմանագրում: Ինչ վերաբերում է նոր կառուցված տաճարներին ու եկեղեցիներին, ապա դրանք պետք է քանդվեն: Այս գործը քննարկել են մեկից ավելի անցյալի խալիֆաներ, որոնք կամեցել են քանդել քաղաքներում ու մայրաքաղաքներում գտնվող տաճարներն ու եկեղեցիները: Այն ժամանակ քաղաքների բնակիչները ցույց են տվել այդ ղրավոր պայմանագրերը, որով խաղաղություն է կնքվել մահմեդականների ու նրանց միջև: Իրավագետներն (ֆալիհ) ու [Մուհամմադի] մերձավորների Հաջորդները մերժել են խալիֆաների այս ծրագիրը և նրանց մեղադրել այդպիսի նպատակ ունենալու համար, որի շնորհիվ նրանք (խալիֆաները) հրաժարվել են իրենց ցանկությունը կատարելուց: Հաշտության պայմանագիրը պետք է ի դորու ճանաչվի, ինչպես այն ճանաչել է Օմար իբն ալ-Նաթթաբը, մինչև մեռյալների հարությունն օրը: Ուստի արա ինչ հարմար կգտնես, բայց չէ որ դու թողել ես նրանց տաճարներն ու եկեղեցիները այն հիման վրա, որ արդեն հաղորդել եմ քեզ:

Պատմել է Սուլայմանը լսելով Հանաչից, որը լսել է Իբրիմայից. իսկ վերջինս Իբն Աբբասից, որ այլազգիները (աջամ) հարցրել են նրան, թե կարող են նոր եկեղեցիներ ու տաճարներ կառուցել մահմեդական [պետություն] մայրաքաղաքներում (ամսար): Նա պատասխանել է՝ ինչ վերաբերում է արաբների կողմից հիմնադրված քաղաքներին, ապա զիմմիները չեն կարող նոր տաճար կամ նոր եկեղեցի կառուցել, չեն կարող [եկեղեցու] ղանգը հնչեցնել, չեն կարող գինին հրապարակավ ցուցադրել, ոչ էլ խոզ բուծանել: Իսկ այլազգիների կողմից հիմնադրված քաղաքներում, որոնք արաբների կողմից նվաճվել են և բնակիչներն ընդունել են նրանց տիրապետությունը, ապա այլազգիներն իրավունք ունեն այն ամենին, որ պայմանադրում նշված է և արաբները պարտավոր են հավատարմորեն այն գործադրել: